

Д. І. ГРИЦЯК. ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА: ОСНОВНІ ЧИННИКИ ТА ЗАВДАННЯ

Висвітлюються основні завдання державної мовної політики. Проаналізовано основні чинники формування та реалізації державної мовної політики. Особливо розглянуто явища національної інтеграції та зміцнення єдності держави не тільки як основних завдань мовної політики, а й критеріїв успішності мовної політики. Проаналізовано перспективи реалізації державної мовної політики в Україні та окреслено напрями її реформування.

Ключові слова: національна інтеграція, мовна політика, критерії успішності, перспективи реформування.

Освещаются основные задачи государственной языковой политики. Проанализированы основные факторы формирования и реализации государственной языковой политики. Отдельно рассмотрены явления национальной интеграции и укрепления единства государства не только как основных заданий языковой политики, но и критериев успешности языковой политики. Проанализированы перспективы реализации государственной языковой политики в Украине и намечены направления ее реформирования.

Ключевые слова: национальная интеграция, языковая политика, критерии успешности, перспективы реформирования.

The article is devoted to problems of basic tasks that rely on state language politics. The main factors influencing the formation and implementation of state language policy. Apart the phenomenon of national integration and strengthen the unity of the state, not only as a fundamental language policy, but as the criteria that determine the success of language policy. Described the current perspectives of implementation of state language policy in Ukraine, and the direction of reform.

Key words: national integration, language policy, success criteria, the prospect of reform.

На сучасному етапі розвитку перед Україною досить гостро постало питання розробки та реалізації державної мовної політики. Однак при розробці самої концепції науковці можуть стикнутися з цілою низкою проблем, які насамперед пов'язані зі складністю даного питання, та високим ступенем політизації даної проблеми. Саме тому, розробляючи нову концепцію державної мовної політики України, насамперед слід керуватися прагматичним розрахунком. Відповідно, перш ніж приступити до розробки самої концепції, слід чітко розставити пріоритети та визначити, що саме є кінцевою метою здійснення Україною мовної політики. Перелік основних завдань мовної політики повинен стати основою концепції та визначати її сутність. Тож на сучасному етапі відкритим є питання, що саме є пріоритетним завданням у сфері регулювання мовних відносин в Україні?

Поставлене нами питання є складним та багатограним, про що свідчить велика кількість як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, що займалися дослідженням даної тематики. Так, серед вітчизняних дослідників слід згадати В. Горбатенка, О. Калиновську, А. Корж, І. Кресіну, В. Кулика, О.Медведева, Л. Нагорну, В. Радчука, В. Явір та ін. Що стосується зарубіжних науковців, то частково цю проблему досліджували Б. Гаврінг, Р. Белл, І. Савикьєне та А. Сормунен.

На нашу думку, слід насамперед проаналізувати основні завдання, які ставляться перед мовною політикою у розвинених зарубіжних країнах. Для прикладу

згадаємо такі країни, як Франція та Канада.

Ці країни були обрані для аналізу не випадково, адже вони є найбільш згадуваними у науковій літературі при розгляді питання про доцільність використання зарубіжного досвіду реалізації мовної політики в Україні та, до певної міри, між ними та Україною можна провести ряд аналогій.

Кожна із згаданих країн має свої особливості формування і становлення державної мовної політики. На формування мовної політики, її завдань та основоположних принципів справляли такі фактори, як історичні обставини, політична доцільність, демографія, соціально-економічна ситуація тощо. Нині Канада є чи не найвідомішою мультикультурною країною в світі. Широко відомий той факт, що у Канаді є дві офіційних державних мови, які досить ефективно та безболісно співіснують, однак далеко не кожному відомий той шлях, що його довелося пройти Канаді для досягнення балансу інтересів у сфері державного регулювання мовних відносин. Так, за британського панування англійська стала мовою торгівлі, менеджменту і технічної документації. Можна провести аналогію з російською мовою в колишньому СРСР. Французьку відтіснили на другий план – про двомовність не було й мови. У Квебеку діяли франкомовні школи і навіть франкомовний Університет Лаваль, однак в інших провінціях право на франкомовну освіту було складно реалізувати. Квебекцям, котрі переселялися на захід, важко було зберегти рідну мову. Про франкомовне обслуговування взагалі не йшлося.

1960–ті роки стали роками руху за незалежність Квебеку. З метою протидії даному явищу та з метою зберегти цілісність країни, федеральний парламент Канади ухвалив закон про офіційні мови (1969). Закон передбачав три основні цілі: забезпечення поваги до англійської та французької мов як офіційних у країні, їх рівний статус, привілеї та використання державними установами (проведення парламентських сесій, судочинство, спілкування і надання послуг населенню, здійснення діяльності державних органів), підтримка розвитку англійської та французької мов. Відтоді англійська й французька стали рівноправними мовами. «Ми хочемо жити у країні, де франкоканадець може оселитися поміж англоканадців і англоканадець оселитися між франкоканадців, не відмовляючись від своєї культурної спадщини», – зазначав П'єр Трюдо, прем'єр-міністр країни. Як на практиці мало бути реалізоване це гасло, досить складно сказати, оскільки Трюдо не примушував громадян вчити «другу офіційну». Двомовними мали бути лише чиновники федерального уряду, та й то не всі, а тільки ті, що працювали у «двомовних» регіонах: Оттаві, Монреалі, Новому Брансвіку.

У 1974 р. французьку в Квебеку оголосили єдиною державною. Однак навіть цього виявилось недостатньо. У 1977 р. було прийнято Хартію французької мови, також відому як «Закон 101». Після прийняття Хартії робочою мовою на великих і середніх підприємствах стає французька. Кожна фірма, магазин, ресторан, агенція мають надавати послуги французькою (інші мови – за бажанням), вивіски мають бути французькою (англійський текст можна додавати за бажанням, меншими літерами). Віддавати дітей до англомовних шкіл можуть лише ті, хто сам закінчив такі школи в Канаді. При цьому в провінції діють три англомовні університети та десятки англомовних коледжів. Жодних обмежень щодо вступу до англомовних навчальних закладів не існує. Ціни і стипендії аналогічні до франкомовних установ. «Закон 101» був підданий жорсткій критиці, багато хто вважає його «расистським». Коли у відповідь на французьке звернення у Монреалі каза-

ли «Speak white!» («Говори зрозуміло!»), це здавалося нормальним. Коли ж французьку взяли захищати – це багатьом здалося «злочином».

З огляду на це можемо підсумувати, що канадська ситуація багато в чому нагадує мовну ситуацію в Україні, що і зумовлює проведення паралелей між Україною і Канадою. Нині мовна рівність та двомовність є вагомим складовою політики мультикультуралізму в Канаді. Слід зауважити, що у Канаді політика багатокультурності – це передусім політика рівної участі, а не нівелювання особливостей¹. Основною відмінністю Канади від України є те, що історично в її межах вимушені співіснувати дві нації-засновниці держави. Через цю обставину мовна політика у Квебеку ставить за мету вирівнювання балансу суспільних функцій англійської та французької мов. Що ж до спільних рис, то ми можемо говорити про те, що за прикладом Канади в Україні державна мовна політика повинна бути спрямована на зміцнення єдності держави та національну інтеграцію.

Франція та її державна мовна політика найчастіше згадується як взірець для України насамперед прихильниками української мови як єдиної або основної публічної мови українського суспільства. У Франції держава не лише «прилучає» іммігрантів до своєї мови та культури, а й бореться проти загрозливого для її панування впливу англійської мови й англомовної масової культури². В даному випадку, вказуючи на очевидні позитиви мовної політики Франції, дослідники часто ігнорують той факт, що подібна асиміляційна політика має не тільки недемократичну сутність, а й досить серйозний конфліктний потенціал, хоча в даному випадку заради справедливості слід зазначити, що уряд Франції вміло вирішує проблему конфліктності насамперед шляхом надання асимільованим індивідам максимальних комунікативних та соціальних можливостей (аналогічних тим, якими користуються корінні жителі), в результаті мігранти самі прагнуть до якнайшвидшої асиміляції з метою входження до франкомовного комунікативного простору, а відповідно отримання низки соціально-економічних переваг, що таким входженням забезпечується. Фактично мова йде про закріплену на державному рівні престижність офіційної мови, адже володіння державною мовою відкриває реальні соціально-економічні можливості, забезпечує соціальний статус. Приклад Франції може бути корисним в Україні насамперед тим, що демонструє ефективні механізми розвитку та збереження державної мови, а саме: забезпечення державою мотивації для населення масово вивчати та використовувати французьку мову, що, в свою чергу, підвищує комунікативний потенціал французької мови та її затребуваність. Розглядаючи Францію, можна говорити про те, що основними завданнями її мовної політики є не стільки зміцнення єдності держави (оскільки нині перед Францією дана проблема не стоїть), скільки збереження національної культури та самобутності французької нації, підтримання у громадян високого почуття національної гордості.

Коротко проаналізувавши зарубіжний досвід, можна зробити певні висновки щодо критеріїв успішності мовної політики. Так, при розробці нової концепції державної мовної політики України насамперед слід відштовхуватися від чітко окреслених критеріїв оцінки ефективності політики. Узагальнюючи можна сказати, що державна політика – це певний комплекс заходів, програм, правових норм, спрямованих на досягнення тих чи інших цілей. Відповідно перший з критеріїв оцінки державної мовної політики – спроможність виконання поставлених завдань, тобто ефективність. По-друге, враховуючи специфіку мовного питання, а саме той факт, що мовні права є невід'ємними природними правами кожної

людини, а державна мовна політика стосується забезпечення цих прав, виникає проблема відповідності досягнутих результатів та самих цілей політики основоположним людським цінностям, тобто критерій прийнятності.

Наступним є питання, які саме цілі слід поставити перед державною мовною політикою в Україні? Звернемося до досвіду мовних політик у розглянутих нами країнах. Як мету мовної політики можна ставити збереження національної культури та самобутності нації, виховання у громадян високого почуття національної гордості, суспільну єдність та похідну від неї стабільність. Саме суспільну єдність і пов'язану з нею стабільність вважають головною метою мовної політики більшість урядовців, що її здійснюють, і науковців, що її досліджують. З одного боку, навіть для централістськи зорієнтованої влади уніфікація здебільшого є не самодостатньою метою, а засобом забезпечити стабільність і єдність, переконавши носіїв різних мов, що до них ставляться однаково, навіть якщо всіх змушують говорити однією мовою задля уможливлення спілкування й урядування³.

Унікальність мовної ситуації в Україні полягає у тому, що, незважаючи на зовнішню подібність з канадською, в обох випадках відбувається протиборство двох основних мовних груп населення, в обох випадках загострення мовного питання призводить до поляризації суспільства. Причому як в Україні, так і в Канаді яскраво проявляється поляризація за географічною ознакою. Водночас на відміну від Канади, яка історично була заснована двома могутніми націями-державами, Україна сама по собі є нацією-державою, адже за етнічним складом українці становлять абсолютну більшість населення і за даним критерієм Україна більше подібна до Франції. А сильні чи навіть домінуючі позиції російської мови є наслідком тривалої відсутності незалежної національної держави.

Отже, враховуючи зазначені нами особливості мовної ситуації в Україні, до основних завдань, які повинні покладатися на державну мовну політику в Україні та бути відображені у новій концепції державної мовної політики, необхідно віднести: збереження національної культури та самобутності нації, виховання у громадян високого почуття національної гордості, суспільна єдність та стабільність. Безумовно реалізація поставлених завдань одночасно є надзвичайно складним процесом, що потребує детального планування, розробки цілої низки загальнонаціональних та регіональних програм і, що не менш важливо, великих державних капіталовкладень.

На нашу думку, слід гармонійно скомбінувати вищеперелічені цілі і підійти до питання мовної політики максимально прагматично, виходячи суто з економічних та політичних інтересів України та її громадян. В умовах глобалізації на перший план виходить таке поняття, як конкурентоспроможність, відповідно при розробці тих чи інших державних мовних програм у сферах науки, і особливо освіти, необхідно насамперед виходити з того, що дані програми повинні сприяти підвищенню конкурентоспроможності наших громадян на світових ринках праці, розширювати їх комунікативні можливості, які, в свою чергу, відкриватимуть шлях до економічного та культурного збагачення, до інтеграції у європейський мовний простір. Саме сфера освіти дає оптимальні можливості для максимально ефективного реалізації державної мовної політики, адже сьогоднішні учні та студенти вже завтра визначатимуть вектори розвитку України. Молоде покоління має більше можливостей сприймати нові ідеї та не обтяжене соціальними міфами, породженими радянським минулим.

У системі освіти слід передбачити два основні напрями реалізації мовної

політики. Перший – виховання почуття національної гордості, донесення до громадян цінності мови не тільки як засобу спілкування, а як засобу ідентифікації. Підвищення престижу офіційної мови, підвищення комунікативної сили мови, заохочення громадян як до вивчення, так і до повсякденного використання державної мови, боротьба з комплексом меншовартості. Другий напрям – заохочення громадян до вивчення іноземних мов, адже знання двох і більше мов – це серйозна конкурентна перевага на ринку праці, це широкі комунікативні можливості громадян, а відповідно ширші можливості до задоволення власних економічних, соціальних та культурних потреб. Для прикладу: в США до мов, які вивчаються найбільше, належить китайська, і причини цього насамперед економічні. Адже американські громадяни прагнуть підвищення власної комунікативної сили з метою більш ефективного задоволення своїх економічних інтересів у майбутньому з огляду на зростаючу роль Китаю в світовій економіці.

Можна звернутися і до досвіду країн Європейського Союзу. Так, розбудова освітніх систем за принципом «рідна мова плюс дві іноземні» запроваджується в ході реформування дошкільної та початкової освіти Франції, Німеччини, Іспанії, Естонії, Литви та Словенії. У школах вводять *European sections* («європейські секції»), відвідуючи які, учні вивчають більше іноземних. Особливу увагу приділено європейській співпраці.

Для контролю за реалізацією мовної політики ЄС вводяться «індикатор лінгвістичної компетентності», загальноєвропейське тестування дітей до 16 років на знання найпоширеніших у ЄС іноземних мов, проведення європейських оглядів мовної компетенції⁴.

Доцільно розглянути можливість запровадження аналогічної практики в Україні. Виходячи з таких суто об'єктивних умов, як географічне розташування, пов'язаність національних економік, привабливість зовнішніх ринків, перспектив економічної співпраці, можна визначити основні мовні пріоритети державної політики із заохочення громадян до вивчення іноземних мов. Можна говорити, що нині такими напрямками є вивчення англійської мови, як мови ділового спілкування та міжкультурного обміну в країнах ЄС, та російської мови, яка виконує аналогічну роль на пострадянському просторі. У даному випадку важливо, що мотивом до вивчення даних мов є переважно економічний, а саме – розширення комунікативних можливостей громадян України і, як наслідок забезпечення їм конкурентних переваг на ринку праці та у сфері бізнесу.

Отже, незважаючи на спроби провадити виважену мовну політику, багато країн стикаються з труднощами в побудові такої системи використання мов, яка б задовольняла представників усіх етносів країни і водночас сприяла б усвідомленню народом своєї єдності через користування єдиною національною мовою⁵. І Україна є далеко не першою країною, що стикнулася з проблемою побудови ефективної державної мовної політики, спроможної вирішувати поставлені перед нею завдання і при цьому відповідати критерію прийнятності. Відповідно використання досвіду зарубіжних країн може суттєво допомогти при розробці та реалізації власної мовної політики.

Також хочемо звернути особливу увагу на те, що при розробці концепції державної мовної політики України слід насамперед керуватися прагматичними міркуваннями, максимально нівелюючи політизацію даного питання, що допоможе уникнути суспільної невдоволеності та нагнітання політичного протистояння.

Необхідно усвідомлювати, що реалізація державної мовної політики є трива-

лим у часі процесом, а відповідно помітних результатів складно очікувати у найближчій перспективі. Більше того, досягнення цілей мовної політики нерозривно пов'язано з фінансуванням загальнодержавних та регіональних мовних програм, а витрати на мовну політику необхідно розглядати виключно як інвестиції у стабільне майбутнє України.

Перспективи подальших наукових розвідок з даної теми ми бачимо у поглибленому дослідженні мовних програм зарубіжних країн, зокрема країн-членів ЄС, ефективності їх впровадження.

1. *Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду* / Під заг. ред. Ю. Тищенко. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – 228 с. **2.** *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом: Монографія* / Майборода О.М., Шульга М.І., Горбатенко В.П., та ін. – К.: ІПіЕНД імені Кураса НАН України, 2008. – 300 с. **3.** Там само. **4.** *First European Survey on Foreign Languages Skills* // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages_en.html **5.** *Герасимова О.* Держава та мова в контексті процесів глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.politik.org.ua.